

Ekonomické postavenie židov sa v období ČSR veľmi zlepšilo. Hlavným zdrojom ich živobytia bol naďalej obchod a poľnohospodárstvo. Podľa zoznamu živnosti vlastnili 6 obchodov s miešaným tovarom, 3 hostince, 3 mäsiarstva, 2 sklady dreva i paliva a pekáreň. Július Eizik a jeho synovia boli majiteľmi veľkej tehelne. Viacero žiteľov rodiny obchodovalo s poľnohospodárskymi plodinami. V Nedede boli dvaja židovskí statkári, niekoľko roľníkov, staviateľ a lekár.

Obdobie holokaustu

Po pripojení Nededu k Maďarsku v novembri 1938 boli zavedené protizidovské opatrenia a nastalo postupné obmedzovanie hospodárskej činnosti židov. Koncom novembra 1938 vyhnali na územie Slovenska dve židovské rodiny údajne bez domovskej príslušnosti v obci. Náboženská obec napriek nepriaznivým okolnostiam pokračovala v činnosti a udržiavala svoje kultové zariadenia. V roku 1940 bola otvorená v Nedede židovská ľudová škola, ktorú navštevovalo asi 40 detí, dochádzali aj z okolitých dedín. Postupom času boli mladí muži odvedení do pracovných jednotiek maďarskej armády na nútené práce a odchádzali na východný front, kde mnohí zahynuli.

Po okupácii Maďarska nemeckou armádou 19. marca 1944 boli židia zbavení základných občianskych práv a vylúčení z hospodárskeho života. V tom čase tvorilo komunitu asi 35 rodín, 128 osôb. Predsedom náboženskej obce bol Markus Feldmar a rabinom Mojžiš Frey. Okrem neho zamestnávala komunita *šojcheta* a dvoch učiteľov.

Začiatkom mája 1944 začali maďarskí žandári násilne sústreďovať židovské rodiny, 10. mája 1944 ich odviekli do provizórneho geta v Šali a začiatkom júna 1944 do zberného a deportačného strediska umiestneného v tehelni v Nových Zámkoch. Z Nových Zámok ich 12. a 15. júna deportovali do vyhladzovacieho tábora Osvienčim. Medzi deportovanými bol aj rabin M. Frey s rodinou a ďalší hodnostári obce. Majetok deportovaných rozkradli.

Po oslobodení

Po oslobodení sa vrátilo do Nededu niekoľko židov, ale náboženskú obec neobnovili. Postupne sa niektorí odsťahovali do väčších miest a v roku 1948 žilo v obci už len 33 židov. Väčšina z nich sa vysťahovala v roku 1949 do Izraela.

NITRA

okres Nitra, Nitriansky kraj

Obyvateľstvo

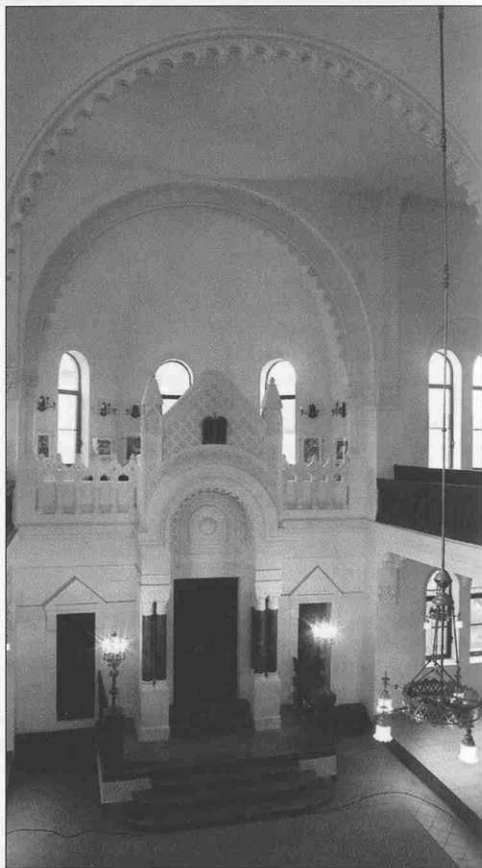
Rok	počet obyvateľov	počet židov	%
1746		41	
1767		167	
1787	3 378	425	12,6
1828	4 090	1 340	32,8
1869	10 893	3 141	28,8
1880	12 235	3 501	28,6
1900	15 169	3 674	24,2
1919	18 642	3 747	20,1
1921	19 118	3 901	20,4
1930	21 283	3 809	17,9
1940	22 589	4 358	19,3
1948	20 506	610	3,0

Stručné dejiny Nitry

Nitra (Nitraua) sa spomína v roku 826, keď bola sídlom kniežata Pribinu a významným politickým, hospodárskym a vojenským centrom. Za jeho vlády, pravdepodobne v roku 828, bol v Nitre vysvätený prvý kresťanský kostol na území Slovenska. Po Pribinovi sa vlády zmocnil Mojmir, Nitru pripojil k svojmu kniežatstvu a skonštitoval štátny útvar Veľkú Moravu. Nitra bola sídlom údelných kniežat z rodu Mojmirovcov. V roku 863 prišli do Nitry slovenskí vierozvestcovia Konštantín a Metod, ktorí preložili liturgické texty do staroslovienčiny a širili kresťanskú vieru. V roku 869 patrila Nitra do Svätoplukovho kráľovstva, v roku 880 vzniklo biskupstvo na čele s biskupom Wichingom, v roku 899 bola sídlom jednej zo štyroch diecéz Veľkej Moravy. Po zániku Veľkomoravskej ríše, od roku 906, sa stala sídlom árpádovského pohraničného vojvodstva, od konca 11. storočia sídlom kráľovskej stolice. V 11. storočí, v čase formovania Uhorského kráľovstva, opevnil uhorský kráľ Štefan I. Nitriansky hrad, ktorý sa na tri storočia stal kráľovským sídlom. V 12. storočí je centrom Nitry hrad, známe je Horné mesto, Podhradie a Južné mesto. Dôležité údaje o Nitre z tohto obdobia obsahujú Zoborské listiny z rokov 1111 a 1113, najstaršie zachované dokumenty o histórii Slovenska. Nitra bola mincovým mestom a sídlom kráľovských finančných úradníkov. Kráľ Belo IV. ju povýšil v roku 1248 na slobodné kráľovské mesto a v roku 1288 daroval uhorský kráľ Ladislav IV. mesto nitrianskemu biskupovi. Nitra stratila na nejaký čas svoje významné postavenie a rozvíjala sa ako zemepanské biskupské mesto. V 13. storočí hrad i mesto spustošil Přemysl

Neologická synagóga v Nitre
(architekt Leopold/Lipót Baumhorn)
bola postavená v rokoch 1908 - 1911.

Interiér neologickej synagógy v Nitre.

Otakar II., v 14. storočí mesto vyraboval Matúš Čák. V 15. storočí ho obliehali husiti, zmocnili sa ho jiskrovci a koncom storočia vojská poľského kráľa Kazimíra. V roku 1473 potvrdil Matej Korvín Nitre mestské výsady.

V 17. storočí bola Nitra poškodená nájazdmi Turkov a stavovských povstalcov. Turci ju dobyli v roku 1663. Po oslobodení mesta nepokoje pokračovali. Cisárski vojaci vyráždali domy a utláčali miestnych obyvateľov. V rokoch 1710 a 1739 postihli Nitru morové epidémie, ktoré vyhubili viac ako štvrtinu obyvateľov mesta.

V druhej polovici 18. storočia sa pomery konsolidovali a mesto sa opäť rozvíjalo. Významnú časť obyvateľstva tvorili remeselníci združení asi v 13 cechoch. Mesto bolo opäť sídlom biskupa a stolice, cirkevných inštitúcií, úradov, škôl a kultúrnych spolkov. Boli postavené kostoly, kláštory, biskupská

rezidencia, stoličný dom, divadlo a iné. V roku 1790 malo Horné mesto 1 698 obyvateľov a Dolné mesto 2 290.

Priaznivé podmienky podnietili prudký nárast počtu obyvateľstva. V polovici 19. storočia mala Nitra takmer 10 000 obyvateľov. V 19. storočí sa rozvíjal priemysel, bol postavený strojársky závod, pálenica, 2 octárne, pivovar, sladovňa, škrobáreň, píly, továreň na mydlo a v roku 1864 najväčší parný mlyn na území Slovenska.

V roku 1873 bol zriadený v Nitre magistrát a v roku 1876 bolo mesto pripojené na železničnú sieť. V roku 1881 sa asi 39 % obyvateľov hlásilo k národnosti slovenskej, 34 % k maďarskej a 22 % k nemeckej. Párovce, osada pri Nitre, sa v roku 1886 stali súčasťou mesta. Systematická maďarizácia zmenila Nitru začiatkom 20. storočia na maďarské mesto. Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1910 sa asi 59,5 %

סדר

תפלת ישראל

MODLITEBNÁ KNIHA

PRE
KOSTOL, ŠKOLU A DOM.PRELOŽIL
RABÍN ELIEZER SCHWEIGER
hlavný rabin v Nitre.VYDÁVA
Sväz žid. náb. obcí „JEŠURUN“ na Slovensku.NÁKLADOM
ŠALAMÚNA LICHTENFELDA, BRATISLAVA.

Modlitebná kniha, 30. roky 20. storočia.

obyvateľstva hlásilo k maďarskej národnosti a zvyšok k národnosti slovenskej a nemeckej.

V období ČSR bola Nitra sídlom župy, administratívneho, hospodárskym a cirkevným centrom. V meste sídlilo veľa úradov, boli tu súdy, banky, úverové ústavy, školy, kultúrne spolky a ustanovizne. V prevádzke bol veľký cukrovar. V medzivojnovom období nastal ďalší nárast počtu obyvateľstva a výrazne sa zmenilo aj jeho národnostné zloženie. V roku 1930 sa 86,7 % obyvateľov Nitry hlásilo k československej národnosti, 4,3 % k židovskej, 4,5 % k maďarskej a 2,6 % k nemeckej národnosti. V meste žilo 16 184 katolíkov, 591 evanjelikov, 3 809 židov a 699 obyvateľov uviedlo iné vierovyznanie.

Režim vojnového slovenského štátu mal v Nitre veľa stúpenčov. Po vyhlásení SNP obsadili Nitru 2. septembra 1944 nemecké ozbrojené sily.

Z dejín židovskej náboženskej obce I.

Nitra spolu s osadou Párovce je najstarším historicky doloženým miestom so židovským osídlením na terajšom území Slovenska. Židia bývali na pred-

mestí Nitry, neskôr známym pod menom Parucha – Párovce, už v ranom stredoveku. Prví židovskí obchodníci sa usadili pod Nitrianskym hradom pravdepodobne na prelome 9. a 10. storočia. Koncom 11. storočia, keď sa Nitra stala mincovým mestom, tu pôsobili židovskí minciari a úradníci, ktorí spravovali kráľovské financie. V tom čase už pravdepodobne mali vlastnú náboženskú obec. V Zoborských listinách z rokov 1111 a 1113 sa spomína mons Judeorum (židovský vrch) na predmestí Nitry. Je pravdepodobné, že na vršku sa nachádzal židovský cintorín a domy židovských usadlíkov. Máme dôvod sa domnievať, že na predmestí Nitry bola v tom čase aj židovská náboženská obec. Podľa ďalších dokumentov žili židia aj mimo mesta na pozemku zoborského kláštora pod záštitou biskupa. Väčšina z nich sa živila peňažníctvom a obchodom.

V privilégium mesta Nitry z roku 1248 sa spomína opevnená židovská osada castrum Judeorum, patriaca zoborskému kláštoru. Podľa listín z toho obdobia mala židovská osada v 13. storočí náboženskú obec a niekoľko kultových zariadení. Aj v židovských prameňoch pochádzajúcich zo stredoveku nachádzame mená osôb židovského vierovyznania pobývajúcich v Nitre. Slávny rabin z Viedne, Izák, syn Mojžiša (Jicchak ben Moše), poznamenáva vo svojom diele *Or zarua* (Rozptýlené svetlo), že začiatkom 13. storočia ho židia z Nitry žiadali o radu, ako sa majú zachovať v určitých životných situáciách. Príslušník židovskej komunity z Nitry, menom Šalamún, ho požiadal, aby mu poradil v záležitosti svadobných obradov. Kniha rabína Izáka dokazuje prítomnosť židov aj v ďalších lokalitách na okolí Nitry, napríklad v Jarku. Podľa uvedených prameňov patrila nitrianska komunita do kompetencie viedenského rabína. Pobyt židov v Nitre ani ich náboženská obec neboli trvalé. V dôsledku perzekúcie a vojnových udalostí museli židia z času na čas opustiť svoje domovy. Aj náboženská obec na prechodné obdobie zanikla a po konsolidácii pomerov bola opäť obnovená.

V 14. storočí sa židovská osada uvádza pod menom Parucha (Párovce). Židia ju považovali za súčasť Nitry. Údaje o židovských obyvateľoch osady v 14. a v 15. storočí sa nezachovali. Podľa niektorých prameňov nebol ich pobyt v Párovciach v tom čase trvalý. Ďalšia písomná zmienka o židovských obyvateľoch Párovciach je z roku 1522. Pravdepodobne sa ani židovská komunita v Párovciach nevyhla vojnovým útrapám počas početných bitiek odhrávaných sa na okolí Nitry v 16. storočí.

Opätovné osídlenie Párovciach židovskými rodinami sa datuje prevažne do prvej polovice 17. storočia. Listinná zmienka o židovských prisťahovalcoch z Moravy je z roku 1649. Niektorí z nich si prenajímali regálne práva a právo vyberať mýto. V listinách z roku 1657 sa spomínajú židovskí obchodníci, ktorí tajne dovážali z Moravy kovy a rozličné kovové

Na dvore synagógy, 20. roky 20. storočia.

predmety. Stoličné úrady nariadili miestnym orgánom ich trestné stíhanie. Aj v tom období bol pobyt židov v centre mesta zakázaný. Židovské rodiny bývali na predmestí v Párovciach, ktoré sa považovali za židovskú osadu.

V roku 1703 Párovce obsadili, spustošili a vypálili Rákócziho vojská. Židia opustili osadu ešte pred jej dobytím. V súpise židov Nitrianskej stolice zo začiatku 18. storočia nie sú v Párovciach evidované osoby židovského vierovyznania. Je pravdepodobné, že židia boli z Pároviec, tak ako z iných obcí Nitrianskej stolice, pre ich údajnú blízkosť k banským oblastiam vykázani. Nepritomnosť židov v Párovciach netrvala dlho. V roku 1740 sa prisťahovalo 6 židovských rodín z Moravy. V listine z roku 1745 je evidovaných v Párovciach 12 židovských domácností, spolu 43 osôb. V roku 1746 platili židovskí obyvatelia vrchnostiam dane vo výške 82 florénov. V Párovciach existovala v tom čase aj náboženská obec, ktorá mala svoje kultové zariadenia a zamestnávala *šojcheta* a učiteľa náboženstva.

V polovici 18. storočia počet židovského obyvateľstva rýchle rástol, boli to najmä prisťahovalci z Moravy. V roku 1752 tu bývalo asi 30 židovských rodín a Párovce sa stali kupeckým a remeselníckym predmestím Nitry. Židovská náboženská obec mala rabína a synagógu, ktorú v roku 1766 rozšírili a v roku 1818 postavili vedľa nej novú. Podľa daňového sú-

pisu z roku 1752 v centre mesta žila iba jedna židovská rodina, ktorá mala v prenájme miestny pivovar a pálenicu. Tolerančná daň vo výške 2 900 florénov a ďalšie obmedzenia, ktoré vrchnosti uvalili na židovských obyvateľov, výrazne zhoršili ich existenčné podmienky. V roku 1755 sa v Párovciach zhromaždili predstavitelia židovských náboženských obcí Nitrianskej stolice, aby prosili o daňové úľavy. Ich žiadosť však bola zamietnutá.

V druhej polovici 18. storočia sa náboženská obec naďalej rozvíjala a zvyšoval sa aj počet jej príslušníkov. Obec vlastnila bežné kultové objekty a *cheder*. Okrem rabína zamestnávala *šojcheta* a dvoch učiteľov. V rámci náboženskej obce pôsobilo niekoľko charitatívnych spolkov. Prvým z nich bol spolok CHEVRA KADIŠA.

V roku 1768 registrovali na predmestí Nitry 44 zdaniteľných hláv židovských rodín, spolu 169 osôb, z toho 84 detí. Židia z Pároviec zaplatili v tom roku 112 florénov stoličných poplatkov a 160 florénov tolerančnej dane. Medzi živiteľmi rodiny bolo 17 obchodníkov, 4 másiari, 2 páleníci, 2 hostinskí, 2 krajčír, 2 obuvníci a sklenár. V listine sú uvedené aj štyri vdovy bez príjmov, ktoré dane neplatili. Podľa daňového súpisu mala židovská komunita v tom čase aj rabína Šalamúna Dávida, *šojcheta* Jakuba Lőbla, *šamesa* a dvoch učiteľov v *chederi*. Náboženský hodnotári boli oslobodení od platenia daní. Väčšina židov žila v biede. Koncom 18. storočia bol v Párovciach hlavným rabinom učenec Menachem Mendel Deutsch. Do jeho kompetencie spadali židia z 37 okolitých dedín. Židovská náboženská obec mala v roku 1793 asi 450 príslušníkov, 430 bývalo v Párovciach a asi 20 v centre mesta, kde si prenajímali zemepanské regálne práva.

Z dejín židovskej náboženskej obce II.

Od začiatku 19. storočia sa počet príslušníkov židovskej náboženskej obce v Párovciach rýchlo zvyšoval. Okolo roku 1810 postavili židia nové veľké *mikve* a opravili jatky na výsek kôšer mäsa. V roku 1818 bola postavená klasicistická synagóga, mala niekoľko sto miest na sedenie. Vznikol rad dobročinných spolkov. Začiatkom 20. rokov 19. storočia mala židovská náboženská obec viac ako tisíc príslušníkov. Asi sto z nich bývalo v centre mesta. V tom čase bola založená dvodierdna ľudová škola, v ktorej sa vyučovali svetské predmety v nemeckom jazyku aj náboženstvo. V prvom období ju navštevovalo približne 40 detí. Funkciu hlavného rabína vykonával Šalamún Flesch, ktorú otvoril aj školu *Talmud Tóra*. V roku 1831 vypukla v Párovciach epidémia cholery. Podľahlo jej mnoho židovských obyvateľov.

Po vydaní krajinského zákona v roku 1840, ktorý zrušil obmedzenia pre usídľovanie židov, sa mnoho rodín z Pároviec presťahovalo do mesta. Liberali-

zujúce sa pomery vytvárali širší priestor na hospodárske a spoločenské uplatnenie židov a na ďalší nárast počtu židovského obyvateľstva. Obchod v meste postupne prechádzal do rúk židov.

V rokoch 1825 - 1845 sa ich počet v Nitre a v Párovciach zdvojnásobil na 2 000 osôb, z toho 1 500 žilo v Párovciach. V rokoch 1836 - 1854 pôsobil vo funkcii hlavného rabína významný duchovný Jechezkel (Ezechiel) Benet, mladší brat stupavského rabína Markusa Mordechaja Beneta. Obaja pochádzajú zo slávnej rabínskej rodiny, ich bratranec bol Mordechaj (Benedict Markus) Benet, hlavný rabín v Mikulove a moravský zemský rabín v rokoch 1790 až 1829. Hrob rabína J. Beneta na cintoríne v Párovciach sa stal pútnickým miestom. Rabín J. Benet založil v Nitre *ješivu*. Pri vyučovaní mu pomáhal rabínsky *asesor* a *dajan*. *Ješiva* sa preslávila v celej monarchii, dobré meno mala aj v zahraničí. Nasledníkom Jechezkela Beneta bol tiež známy rabín Falk Büchler, ktorý pozdvihol náboženskú obec na vysokú úroveň.

Rabín Jechezkel (Ezechiel) Benet pôsobil v Nitre v rokoch 1825 - 1845.

V revolučnom roku 1848 došlo v meste k výtržnostiam namiereným najmä proti židom. V marci 1848 obyvatelia mesta vyrabovali a spustošili židovské obchody i byty v centre a židovské rodiny vykazali do Párovíc. V auguste toho istého roku dali mestské úrady židom povolenie na návrat.

V 60. rokoch sa zintenzívnila migrácia židovských rodín z Párovíc do centra mesta, kde postupne získavali veľký hospodársky vplyv. Časť židov usadených v centre sa postupne odklňala od tradičného religiózneho spôsobu života. Liberálne orientovaní členovia komunity sa integrovali do spoločenského diania v meste. Boli naklonení rozvoju všeobecného vzdelávania a svetského školstva v židovských ko-

munitách a tiež reformovaniu náboženského života. Väčšina príslušníkov židovskej komunity v Nitre však nesúhlasila s novými ideami a zmenami tradičných obradov. Hlboké rozpory medzi liberálne zmýšľajúcimi a ortodoxnými členmi komunity vyvrcholili po rozkole v uhorskom židovstve na prelome rokov 1868/69.

V rámci materskej náboženskej obce sa vytvorilo osobitné liberálne, neologické spoločenstvo. Asi 170 rodín si založilo vlastnú ortodoxnú náboženskú obec a postupne aj vlastné kultové objekty. Napäté ovzdušie ovplyvnilo život komunity a vzájomné vzťahy jej príslušníkov. Až do prechodného zániku židovskej komunity v septembri 1944 existovali v Nitre dve samostatné náboženské obce. Každá z nich mala vlastné kultové zariadenia i náboženských hodnostárov. Židovský cintorín bol rozdelený na časť ortodoxnú a neologickú. Židovská ľudová škola, ktorá si uchovala ortodoxnú šrtu, zostala spoločná a navštevovali ju deti z oboch náboženských prúdov. V čase rozkolu bývalo v Nitre viac ako 3 200 židov, čo bolo okolo 30 percent z celkového počtu obyvateľov mesta. Asi 1 700 bývalo v centre mesta a približne 1 500 v Párovciach. Párovce sa formálne až do roku 1886 považovali za osobitnú lokalitu, hoci v skutočnosti už dávno predtým splynuli s mestom.

Po rozkole v židovskej komunite tvorilo ortodoxnú náboženskú obec asi 180 zdanených hláv rodiny a jej prvým predsedom bol Simon Offenberg. Vlastnila veľkú synagógu, *bet midraš*, niekoľko modlitební v Párovciach a v centre mesta, *mikve* s vaňovými kúpeľmi, jatyk na výsek kóšer mäsa, obecný dom, v ktorom bol úrad náboženskej obce a byty jej zamestnancov. Ortodoxná náboženská obec financovala ľudovú kuchyňu, ubytovňu pre chudobných pocestných a starobinec, ktorý bol zriadený o niečo neskôr. O náboženskú výchovu sa okrem židovskej ľudovej školy starala škola *Talmud Tóra*, nižšia *ješiva* a slávna nitrianska *ješiva*. V rámci ortodoxnej komunity pôsobil okrem spolku CHEVRA KADISA celý rad charitatívnych spolkov: BIKUR CHOLIM, MARPE NEFEŠ, POALE CEDEK, CHEVRAT CEDAKA, GMILUT CHESED a početný SPOLOK ŽIDOVSKÝCH ŽIEN, ktorý vynikal rozvetvenou sociálnou prácou. Ortodoxná náboženská obec aj po rozkole prosperovala. V roku 1885 bolo postavené nové *mikve*, ktoré používala aj široká verejnosť. Filantrop Jozef Engel prispel v roku 1893 vysokou sumou na výstavbu veľkej učebne *bet midraš*, v ktorej sídlila aj *ješiva*. O niečo neskôr sa židovská ľudová škola presťahovala do novej budovy a bol otvorený nový starobinec s 30 obytnými miestnosťami. Statút ortodoxnej náboženskej obce v Nitre bol schválený v roku 1898. Funkciu hlavného ortodoxného rabína vykonávali v rokoch 1868 - 1880 Šalamún Deutsch, Jozef Hönig z Holešova, absolvent bratislavskej *ješivy*, a Aki-va Klein. Asistovali im rabínski *asesori* a *dajani* Abrahám Rosenbaum, Natan Dessau a Markus

Židovská ľudová škola
v Nitre
v rokoch 1925–1926.

(Mordechaj) Schönfeld, autor slávneho diela *Divre jošer* (Pravdivé slová). Ortodoxná pospolitosť vydávala bulletin, dvojtýždenník *Machzike Hadas* (Religiózne spoločenstvo), ktorý sa neskôr stal oficiálnym periodikom ortodoxného židovstva na Slovensku.

Duchovným neologickej náboženskej obce bol v rokoch 1869 – 1908 rabin Dr. Armin Marmorstein. Po ňom vykonával funkciu hlavného rabína Dr. P. Himler a od roku 1909 významný vedec a kazateľ Dr. Dávid Dezider Klein, ktorý výrazne prispel k jej rozkvetu. Predsedom náboženskej obce bol v druhej polovici 19. storočia zámožný podnikateľ Artúr Veró (Weiss). Na čele školskej komisie stál Dr. Natan Grünfeld. Komunita zamestnávala okrem rabína niekoľko náboženských hodnostárov. Z nich treba spomenúť najmä kantora Jakuba Weissa. Štatút neologickej náboženskej obce bol doplnený a schválený v roku 1907. V rámci neologickej komunity pôsobil viacero charitatívnych spolkov. Okrem spolku CHEVRA KADIŠA to bol najmä SPOLOK ŽIDOVSKÝCH ŽIEN, ktorý sa venoval aj kultúrnej a spoločenskej činnosti. Pred židovskými sviatkami v septembri 1911 bola v Nitre zasvätená prepychová neologická synagóga v maursko-byzantskom slohu. Kantorom novej synagógy sa stal Eugen Weiss.

Myšlienky sionizmu mali v Nitre veľa stúpenčov. AHAVAT CION, prvá sionistická organizácia v meste, vznikla krátko po skončení prvého Sionistického kongresu v Bazileji v roku 1897. Félix Cvi Neumann z Nitry bol jedným zo zakladateľov sionistického hnutia v Uhorsku a dlhoročným členom jeho vedenia. Svetového kongresu religióznych sionistov združených v hnutí MIZRACHI, ktorý sa konal v roku 1904 v Bratislave, sa zúčastnili Nitriania kantor Marek Krasňanský a Leopold Schück.

Nitrianski židia patrili k strednej vrstve obyvateľstva a mali dôležité postavenie v hospodárskom živote. Židovskí podnikatelia boli priekopníkmi priemyslu v Nitre. V roku 1865 založil Eliáš Samek veľký liehovar a krátko nato postavil Adolf Kramer veľkú parnú pílu, v ktorej pracovalo približne 200 ľudí. A. Kramer vlastnil aj podnik na výrobu bridlicovej krytiny a stavebného materiálu. Weiss-Veró dal v roku 1877 postaviť v Párovciach továreň na poľnohospodárske stroje a o niečo neskôr aj zlievareň. Eduard Eckstein postavil v meste sladovňu, ktorá zamestnávala desiatky robotníkov a vyvážala svoje výrobky aj do zahraničia. Karol Weiss bol jedným z majiteľov mestského pivovaru. Nitrianske mlyny a lúparne patrili Ernestovi Bäckovi. Vo vlastníctve židov bolo aj niekoľko menších podnikov na výrobu liehových nápojov a na spracovanie poľnohospodárskych plodín. Židia boli podielníkmi dvoch bánk a úverových ústavov a majiteľmi párovej Živnostenskej banky.

Židia mali dôležité postavenie v zdravotníctve a v advokácii, zastávali verejné funkcie a boli aktívni v kultúrnom a spoločenskom živote. Jozef Weiss vydával a redigoval populárny týždenník *Nyitrai lapok* (Nitrianske listy) venovaný najmä komunálnej politike a kultúre. Eugen Dukes bol jedným zo zakladateľov a vedúcim funkcionárom Sociálno-demokratickej strany v Nitre.

Nitrianski židia sa medzi sebou dorozumievali po nemecky a po maďarsky, s majoritným obyvateľstvom po slovensky.

Nitra je rodiskom slávnych učencov a rabínov: Kolomana (Klonimusa) Weissa (1840 – 1910), hlavného rabína v rakúskom Karlsbergu a v maďarskom Sátoraljaújhely; Salamona Breuera (1849 – 1926), hlavného ortodoxného rabína vo Frankfurte a predsedu ortodoxných rabínov v Nemecku; Israela Ch. Brau-

Obvod: Nitrianska		NITRA.		Číslo káry: 181	
Obec: NITRA.		(Soc. dem. R.)		Miesto čísla od 2477a. 204	
Súpis Židov					
sede 5-6. v. n. um. 18196 St. a.					
1	2	3	4	5	6
Štátno číslo	Meno Prímenie	Štátno číslo a rok narodenia	Miesto narodenia Bydlisko	Štátno číslo preloženie	Poznámka
2477	Eva Weinberger	13. X. 1934.	Nitra Na Vrchnú 4.		
2478	Desider Weinberger	21. V. 1938.	Nitra Na Vrchnú 4.		
2479	Rechal Weissmandl	6. IX. 1919.	Trnava Kocelovo nám. 4.		
2480	Judita Weissmandl	20. VI. 1909.	Nitra Kocelovo nám. 4.		
2481	Perla Weissmandl	11. VII. 1940.	Nitra Kocelovo nám. 4.		
2482	Josaf Weissmandl	1. X. 1941.	Nitra Kocelovo nám. 4.		
2483	Wanda Weissmandl	7. IX. 1917.	Trnava		

Hárak č. 181 zo súpisu židov obsahuje členov rodiny Weinbergerovcov a Weissmandlovcov.

ŠA aj početný SPOLOK ŽIDOVSKÝCH ŽIEN (Frauenverein), GMLUT CHESED, BIKUR CHOLIM, POALE CEDEK, MARPE NEFEŠ a TIFRET BACHURIM, ktorý organizoval zbierky pre nemajetných študentov *ješivy*. V Nitre bolo aj niekoľko nadácií podporovaných miestnymi filantropmi. Nadácie financovali ľudovú kuchyňu, nocľaháreň pre chudobných počestných a neskôr aj židovskú nemocnicu.

V roku 1927 zomrel hlavný ortodoxný rabin Moše (Mojžiš) Katz a jeho miesto zaujal jeho syn Abrahám Aron (Aharon) Katz, ktorý viedol aj miestnu *ješivu*. Po náhlejši smrti A. A. Katza v roku 1931 sa hlavným rabinom stal Samuel Dávid Ungar (1886 - 1945), rodák z Piešťan, pôsobiaci predtým v Trnave. Rabin S. D. Ungar, bol jedným z najvýznamnejších duchovných na Slovensku a tešil sa veľkej vážnosti aj medzi nežidovským obyvateľstvom. Vlastnil knižnicu s približne 8 000 zväzkami z *judaistiky* a teológie. Bol členom vedenia Ústrednej kancelárie Zväzu autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí v ČSR a predsedom hnutia AGUDAT JISRAEL v ČSR, od roku 1935 viceprezidentom celosvetovej organizácie AGUDAT JISRAEL. Počas svojej návštevy v Nitre a v Topoľčiankach ho viackrát prijal prezident republiky T. G. Masaryk.

Rabin S. D. Ungar, ktorého z Trnavy nasledovala aj väčšina poslucháčov veľkej trnavskej *ješivy*, pozdvihol za krátky čas nitriansku *ješivu* na vysokú úroveň. Začiatkom 30. rokov mala približne 300 poslucháčov a boli medzi nimi aj študenti zo zahraničia (Belgicka, Francúzsko, Veľkej Británie a USA). Pri jej vedení mu pomáhal zať, rabinský *asesor* Michael D. Weissmandel, človek so širokými teologickými a svetskými vedomosťami. Z popudu rabína S. D. Ungara postavila ortodoxná komunita v roku 1932 novú veľkú učebňu a rozšírila budovu *ješivy*.

Pri *ješive* bola otvorená menza a založených niekoľko spolkov, napríklad *Machzike Tora* a *Talmud Tora*, ktoré podporovali chudobných študentov. Absolventi rozptýlení po ukončení štúdia v rôznych krajinách udržiavali kontakt so svojou niekdajšou školou a finančne ju podporovali.

Dôležité postavenie v ortodoxnej pospolitosti malo religiózne hnutie AGUDAT JISRAEL a jeho mládežnícke pobočky, ktoré sa venovali najmä pedagogickým a spoločenským aktivitám v duchu prísnej ortodoxie. Členovia AGUDAT JISRAEL zastávali významné pozície v predstavenstve ortodoxnej náboženskej obce. V čase pôsobenia rabína Samuela Dávida Ungara bola postavená v Párovciach nová budova, v ktorej sa nachádzali učebne a spoločenské miestnosti AGUDAT JISRAEL. Rabíni Moše Katz a potom aj S. D. Ungar boli prezidentmi celostátneho vedenia AGUDAT JISRAEL v ČSR a členmi predstavenstva svetovej organizácie AGUDAT JISRAEL.

Napriek odporu rabína S. D. Ungara a iných ortodoxných duchovných prenikali v medzivojnovom období aj do nitrianskej ortodoxnej spoločnosti myšlienky sionizmu. Miestna pobočka sionistického hnutia, na čele ktorej stál Emil Neumann, mala v roku 1929 asi 330 registrovaných členov. Jej najpočetnejšou frakciou bola pobočka svetovej ženskej sionistickej organizácie WIZO. Druhou najpočetnejšou bola MIZRACHI. Jej predseda Dr. Ladislav Rosenzweig zastupoval koncom 30. rokov slovenských religióznych sionistov na Svetovom sionistickom kongrese v Ženeve. Reprezentanti nitrianskeho sionistického hnutia boli aj vo vedení Zväzu sionistov v ČSR, Emil Neumann a Dr. Ladislav Rosenzweig z hnutia MIZRACHI v predsedníctve krajskej sionistickej organizácie na Slovensku. Koncom 30. rokov malo sionistické hnutie v Nitre okolo tisíc členov a asi 50 % patrilo k sociálnodemokratickej frakcii.

Prvou mládežníckou sionistickou organizáciou v meste bola HAŠOMER KADIMA (neskôr premenovaná na HAŠOMER HACAIR) založená v roku 1922. Mala približne 220 členov. Neskôr vznikli MAKABI HACAIR, BETAR a náboženské BNE AKIVA, ktoré založilo aj *hachšaru*.

Telovýchovná jednota MAKABI združovala stovky mladých židov z rozličných spoločenských vrstiev a bola jednou z najväčších na Slovensku.

V 30. rokoch tvorili židia asi štvrtinu z celkového počtu obyvateľov mesta. Židia bývali v 54 obciach (z celkových 64) nitrianskeho okresu. V 20. rokoch malo mestské zastupiteľstvo 11 členov židovského vierovyznania. Po komunálnych voľbách v roku 1931 sa mestanostom stal Dr. Vojtech Schlesinger-Szilágyi. Dr. Alexander Weiner bol vrchným sudcom krajského súdu, Dr. Artúr Šimko okresným sudcom, Dr. Alexander Weiss hlavným lekárom nemocnice, Dr. Jakub Wiener mestským zverolekárom, Július Ivanovský riaditeľom pošty a Adolf Kramer predsedom združenia živnostníkov v okrese Nitra.

Podľa sčítania ľudu v roku 1930 sa väčšina židov hlásila k československej národnosti, 24,2 % k židovskej národnosti a zvyšok k národnosti maďarskej.

Židovská strana získala vo voľbách do mestského zastupiteľstva v roku 1923 osem mandátov (1 143 hlasov) a bola druhou najsilnejšou stranou v meste. Jedným z členov zastupiteľstva bol aj predseda strany Dr. Max Roth. V roku 1927 kandidovali židovské strany na jednotnej kandidátke. Získali 1 290 hlasov (asi 17 % z celkového počtu) a 6 mandátov. V 20. rokoch bolo v župnom zastupiteľstve šesť židov. Volieb v roku 1931 sa zúčastnili 3 židovské strany a získali spolu asi 1 050 hlasov. Viacero židov zastupovalo v mestskom a krajskom zastupiteľstve iné, než židovské strany. V roku 1938 získala Židovská strana tri mandáty v mestskom zastupiteľstve.

Podiel židov na podnikaní podľa zoznamu živností z 20. rokov:

Druh podniku	spolu	vo vlastníctve židov
Miešaný tovar	129	98
Textil a galantéria	101	90
Pohostinstvá	76	48
Odevy	65	61
Obchod s dobytkom	39	24
Poľnohospodárske plodiny	37	25
Kožený tovar	30	28
Povozníctvo a doprava	20	9
Obuv	19	13
Vino, liehové nápoje	15	9
Drevo, stavebný materiál	14	11
Zastupiteľstvá	14	11
Železo a náradie	12	7
Klenoty a hodiny	11	9
Papier a knihy	10	7
Nábytok, domáce potreby	10	9
Hotely	5	4
Iné	9	4

Okrem uvedených druhov podnikania vlastnili židia asi 110 remeselníckych dielní, 12 menších a veľkých priemyselných podnikov a niekoľko peňažných ústavov.

V 20. rokoch pôsobilo v Nitre 19 židovských lekárov, 18 advokátov, 3 zverolekári, viacero lekárníkov, inžinierov, staviteľov a úradníkov verejnej a štátnej správy.

Obdobie holokaustu

Po vyhlásení autonómie Slovenska v októbri 1938 sa vyhrotili vzťahy medzi slovenským a židovským obyvateľstvom a boli zavedené prvé protizhidské

HAGADA

Vypravovanie o vystáhaní Izraelu z Egypta

pre oba prvé večery

sviatku Pesach

So slovenským prekladom
prof. VLADIMÍRA WETZLERA
a vyobrazeniami.

Úplné vydanie pre školu i domácnosť.

Vlastným nákladom prekladateľ'a a vydavateľ'a.

Hagada z roku 1933.

opatrenia. Bezprostredne po Viedenskej arbitráži 4. a 5. novembra 1938 odvliekli z Nitry a okolia 95 židovských rodín, približne 210 osôb bez domovskej a štátnej príslušnosti, do provizórneho tábora neďaleko Nových Zámok, kde žili niekoľko týždňov v krutých životných podmienkach. Nitra patrila k najradikálnejším vykonávateľom prvého vyhánania židov z územia Slovenska. Príslušníci Hlinkovej gardy, ktorí zabezpečovali ich odsun, používali násilie, robili domové prehliadky, oberali zaistených o peniaze a šperky. Gardisti z vlastnej iniciatívy sústredili aj rodiny, ktoré neboli oficiálne určené na odsun. Ich byty boli zapečatené a majetok skonfiškovaný. Asi 18 rodín sa údajne vrátilo v januári 1939 do svojich domovov. Úrady zadržali aj okolo 140 majetných židov s úmyslom vymôcť od nich peniaze. Protizhidské nálady vyvrcholili 25. a 26. novembra 1938. Radikálni nacionalisti pomaľovali domy a obchody protizhidskými heslami, rozbíjali okná i výklady a žiadali bojkotovanie židovských obchodov.

Koncom novembra 1938 zakázal okresný úrad viacero židovských spolkov, medzi nimi aj telovýchovnú jednotu MAKABI. Židia boli vylúčení zo zastupiteľských zborov.

Hlinková garda, ktorá ešte pred vyhlásením slovenského štátu prevzala v Nitre moc, podnecovala k antisemitizmu a ohrozovala všetky sféry života

Okresný úrad v Nitre.

Číslo: 68/1942-1943.

V Nitre dňa 10. apríla 1942.

Predmet: **Súpis Židov.****VYHLÁŠKA!**

Židia, ktorí majú sídlo bydliska v niektovej slobodnej obci nitrianskeho, leč, ohľadom na vek, povolanie a zamestnanie podliehajú súpisu Židov. K prevedeniu súpisu je povinnosť dostaviť sa bližšie určené alebo iný dohodnutý deň roditel' a má priniesť so sebou zoznam svojich rodinných príslušníkov, žijúcich spoločne s domácnosťou. Súsum svoj obsah naves, príručnicu pomer, dát, menie a rok narodenia rodinného príslušníka.

Súpis bude prevedený v Nitre, v dome na Kocofevom námestí číslo 4, v určené dni v čase od 8-12 hodiny dopoludnia v nasledovnom poradi:

- I. Židia z Nitry, ktorí majú svoje bydlisko
  - a) v uliciach: **Párovská, Štúrova, dňa 11. apríla 1942.**
  - b) v uliciach: **Vládkarská, Vodná, Homonárska, Priehradná, Podpalánska, Hviezdoska, Palánska, Nová ulica, Mesárska, Kúty, Kocofevovo námestie, Kamáňová, Drazdová, U Červenej studni, Ondrejova, Soľská cesta, Burdizianska, Maršálska a Kocofevova, dňa 12. apríla 1942.**
  - c) **Všetci ostatní Židia z Nitry, dňa 13. apríla 1942.**
2. Židia z ostatných obcí okresu, dňa 14. apríla 1942.

Židia národnostných kategórií k súpisu podľa seba prinesú doklady, z ktorých má byť zistiteľná aktuálnosť bezpečnosti bezpečnosti židov. VII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

III. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

IV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

V. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

VI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

VII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

VIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

IX. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

X. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XIV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XVI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XVII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XVIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XIX. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XX. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXIV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXVI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXVII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXVIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXIX. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXX. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXIV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXVI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXVII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXVIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XXXIX. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XL. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLIV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLV. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLVI. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLVII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLVIII. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

XLIX. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

L. Židia, ktorí sú zamestnaní v súkromí alebo vo verejných korporáciách a ustanovenci.

Na svedč!
Fabian, v. r.

Vyhľadka z 10. 4. 1942,
podľa ktorej prebiehal súpis židov
z Nitry a okolia.

židov. Oficiálne protizidovské nariadenia začali vychádzať už niekoľko dní po vzniku vojnového slovenského štátu 14. marca 1939.

Napriek veľmi nepriaznivej situácii obe náboženské obce pokračovali v činnosti. Hlavní rabíni, Samuel Dávid Ungar a Dr. Alojz Schweiger, naďalej vykonávali svoje funkcie. Rabin Samuel D. Ungar bol úradne uznaný za duchovného vodcu slovenského židovstva. Nitra mala po Bratislave najviac židovských obyvateľov. Podľa výsledkov sčítania ľudu z roku 1940 bývalo v meste 4 358 židov, čo bolo viac ako 19 % z celkovej počtu obyvateľstva. Židia bývali aj v 52 obciach nitrianskeho okresu.

V roku 1940 zastavili činnosť všetkých židovských spolkov okrem náboženskej obce a zriadili Ústredné Židov ako jedinú, oficiálne uznávanú židovskú organizáciu. Za jej dôvernika bol dosadený obchodník Adolf Weiss. V školskom roku 1940/41, keď židovských žiakov vylúčili z verejných škôl, sa židovská ľudová škola rozšírila na 9 tried. Jej riaditeľom bol naďalej Šimon Fehér. Vyučovanie pokračovalo aj v škole *Talmud Tora* a v *ješive*, ktorú viedol rabin S. D. Ungar. Mala približne 200 poslucháčov, väčšinou boli zo Slovenska. Na čele predstavenstva židovskej nemocnice stál Július Schlesinger.

V priebehu roku 1941 boli židia zaradení do pracovných útvarov a zbavení existenčných možností.

Miestne orgány robili brutálne domové prehliadky, odoberali židom peniaze a cennosti. Na základe nariadenia okresného úradu bolo v roku 1941 zlikvidovaných v okrese Nitra asi 540 židovských živností s ročným obratom okolo 63 miliónov Ks, ktoré krátko nato prešli do rúk nežidovských podnikateľov a remeselníkov. Asi 92 lukratívnych podnikov s ročným obratom viac ako 55 miliónov Ks bolo arizovaných. Mnoho židovských rodín žilo iba z podpory a dobročinnosti náboženskej obce a Ústredné Židov. Koncom roku 1941 násilne dislokovali do Nitry viac ako 1 000 bratislavských židov. Židovská komunita im poskytla základné životné potreby, prístrešie, stravu a lieky. Začiatkom roku 1942 dosiahol počet židov v Nitre svoje historické maximum, čo bolo približne 5 430 osôb.

Deportácie nitrianskych židov sa začali 26. marca 1942. Okolo 230 mladých mužov odviekli do zberného tábora v Novákoch a 31. marca 1942 ich deportovali do koncentračného tábora Majdanek pri Lubline v obsadenom Poľsku. Asi 200 mladým mužom sa podarilo počas sústredenia ujsť. Približne 250 dievčat z okresu Nitra bolo 30. marca odvlečených do zberného tábora na Patrónke v Bratislave a 1. apríla 1942 deportovaných do vyhladzovacieho tábora Osvienčim. Ešte počas sústredenia v Nitre dezertovali asi 50 dievčat.

Deportácie celých rodín prebiehali od polovice apríla 1942. Za šesť dní vypravili z Nitry tri transporty do lublinskej oblasti vo východnom Poľsku s 3 108 židmi z celého okresu. Prvý nákladný vlak odišiel 14. apríla 1942. Viezol 1 038 židov, z toho asi 600 z Nitry a zvyšok z okolitých dedín. Práceschopných mužov deportovali do koncentračného tábora Majdanek, ženy, deti a starcov do geta v Lubartówe vo východnom Poľsku.

Do ďalšieho transportu, ktorý odišiel 16. apríla 1942, zaradili 1 040 židov, prevažne z Nitry. Práceschopných mužov deportovali do koncentračného tábora Majdanek, ženy, deti a starcov do geta v mestečku Rejowiec vo východnom Poľsku. Ďalších 1 030 židov, asi 380 z Nitry a zvyšok z okolitých dedín, deportovali do geta Rejowiec 20. apríla 1942. V transporte bolo viacero náboženských hodnostárov, okrem iných aj rabínsky *asesor* a *dajan* Chajim Meislik. V lete 1942 z Nitry a okolitých dedín odviekli do zberných táborov a deportovali do vyhladzovacích táborov ešte stovky židov. Posledný transport s niekoľkými desiatkami židovských pacientov hospitalizovaných v rôznych nemocniciach odišiel z Nitry 15. októbra 1942 do Žiliny a 20. októbra 1942 do Osvienčimu. V roku 1942 deportovali z okresu Nitra do tábora smrti asi 75 % z celkovej počtu židovského obyvateľstva. Časť ich majetku rozpredali na verejných dražbách, časť rozkradli. Viacero židovských rodín ilegálne prešlo do Maďarska či konvertovalo na kresťanskú vieru.

V čase prerušenia deportácií koncom októbra 1942 bolo v Nitre okolo 600 a v celom okrese približne

Židovskí skauti z Nitry, 20. roky 20. storočia.

I 190 židov dočasne chránených výnimkami, asi 180 konvertitov a niekoľko osôb s falošnými árijskými dokladmi.

Napriek ťažkým podmienkam obe náboženské obe pokračovali v činnosti a ich hlavný rabin vykonávali svoje funkcie. V meste zostalo ešte niekoľko náboženských hodnostárov, medzi nimi aj rabínski *asesori* a *dajani* Marek Vorhand a Michael D. Weissmandel. Používala sa aj časť kultových objektov. Vyučovanie v židovskej škole prebiehalo v improvizovaných priestoroch až do konca školského roku 1943/44. Riaditeľom školy bol Šimon Fehér. V nitrianskej *ješive*, ako jedinej na území vojnového slovenského štátu, sa vyučovalo až do začiatku septembra 1944. V rokoch 1942 – 1944 mala približne 200 poslucháčov. Niektorí žili v meste ilegálne. V priebehu deportácií sa pod záštitou rabína S. D. Ungara a jeho zaťa rabína M. D. Weissmandela nachádzalo v objekte nitrianskej *ješivy*, nazývanej v tom čase Vatikán, niekoľko desiatok rabinov, učencov a náboženských hodnostárov z rozličných miest Slovenska, *ješiva* prichýľila i utečencov z Poľska. Časť z nich prešla ilegálne do Maďarska, časť sa ukrývala v Nitre.

Obaja rabini udržiavali kontakty s niekoľkými verejnými činiteľmi, čo okrem iného umožnilo ďalšiu existenciu *ješivy*. Rabin Michael D. Weissmandel bol vedúcou osobnosťou takzvanej Pracovnej skupiny, cieľom ktorej bolo pomôcť pri záchrane židov nielen na Slovensku, ale aj v iných krajinách.

V máji 1944 prišlo do Nitry približne 150 židov násilne evakuovaných z východného Slovenska. Bolo medzi nimi aj niekoľko rabinov a náboženských hod-

nostárov, ktorí sa tiež uchýlili do *ješivy*. V roku 1944 registrovali v okrese Nitra 1 390 osôb židovského vierovyznania dočasne chránených výnimkami. Viac ako polovica z nich bývala v Nitre.

V polovici roku 1942 bolo v dedine Degeš (dnes Rastislavice), neďaleko Nitry, vytvorené z iniciatívy židov pracovné stredisko na vykonávanie najmä regulačných a stavebných prác, kde sa zachránilo viacero rodín pred deportáciou. Koncom roku 1942 tu bolo internovaných viac ako 200 židov.

Po vyhlásení SNP 29. augusta 1944 žilo v Nitre viac ako tisíc židov. Mnohí z nich vstúpili do povstaleckej armády a partizánskych oddielov. Jednotky SS obsadili Nitrú 2. septembra 1944. Nemecké okupačné jednotky za asistencie príslušníkov Hlinkovej gardy zorganizovali 8. septembra 1944 rozsiahlu akciu, počas ktorej zaistili väčšinu židovských rodín a odvliekli ich do koncentračného tábora v Seredi. V rámci ďalšej akcie 11. septembra 1944 odvliekli do Serede a odtiaľ do Osvienčimu a iných koncentračných táborov zvyšok židovských rodín. Niekoľko židov počas sústredenia v Nitre zastrelili. Medzi deportovanými boli rabini Dr. Alojz Schwejger, Michael D. Weissmandel, Marek Vorhand a ďalší, ktorí sa ukrývali v Nitre. Rabin Weissmandel ušiel z transportu a ukryl sa v Bratislave, kde prežil vojnu.

Hlavný rabin Samuel Dávid Ungar sa počas akcie nenachádzal v meste. S pomocou svojho syna, rabína Šaloma Mošeho Ungara, a niekoľkých poslucháčov *ješivy* sa mu podarilo dostať na povstalecké územie, do Banskej Bystrice. Pred obsadením mesta nemeckou armádou sa ukrýval v bunkri neďaleko obce

Rabin Samuel Dávid Ungar
pôsobil v Nitre od roku 1931.

Kalište. Krátko pred oslobodením 22. februára 1945 staručký rabin skonal. Po vojne boli jeho pozostatky prenesené na židovský cintorín v Piešťanoch.

Po oslobodení

Po skončení vojny sa vrátilo do Nitry približne 600 židov. Židovská komunita sa zjednotila v spoločnej ortodoxnej náboženskej obci. Predsedom obce a súčasne podpredsedom Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku sa stal Eugen Hoff, niekdajší tajomník predvojnovnej ortodoxnej komunity v Nitre. Medzi tými, ktorí prežili bolo aj viacero náboženských hodnostárov, duchovných, uznávaných na celom Slovensku. Boli to rabin Šalom Moše Ungar, Echezkel Šraga Landau, Marek Vorhand a Eliáš Katz. Židovská náboženská obec zamestnávala dvoch *šojchetov*, ktorí pôsobili aj ako kantori v synagóge. Vlastnila aj *mikve*. Staré ortodoxné synagógy boli cez vojnu poškodené a nepoužívali sa. Neogotická synagóga bola upravená a bohoslužby sa v nej konali podľa ortodoxných zvykov. Obnovený spolok CHEVRA KADIŠA vyčistil, opravil a vzorne udržoval cez vojnu veľmi poškodený židovský cintorín. Na židovskom cintorine odhalili pamätník obetiam holokaustu. Židovská náboženská obec spolu s organizáciou JOINT financovala ľudovú kuchyňu. Po emigrácii rabinov Š. M. Ungara a M. Vorhanda sa hlavným rabinom stal Eliáš Katz, syn a vnuk niekdajších

nitrianskych hlavných rabínov. Od 50. rokov bol Eliáš Katz hlavným rabinom Slovenska.

Po vojne boli obnovené aj niektoré spolky. Židia sa zapojili do hospodárskeho a verejného života v meste. Sionistické hnutie malo veľa prívržencov. Sionisti vyzbierali v roku 1946 približne 380 000 Kčs pre Židovský národný fond v Palestíne a v roku 1947 venovali 218 000 Kčs na vysadenia lesa v Jeruzalemských horách na pamiatku obetí holokaustu z ČSR. Väčšina židovskej mládeže bola organizovaná v hnutí HAŠOMER HACAIR, ktoré otvorilo v meste aj *hachšaru*.

V roku 1948 v Nitre registrovali 610 židov. Väčšina z nich sa v roku 1949 vysťahovala do Izraela a iných štátov.

Izraelská vláda udelila 12 obyvateľom Nitry, ktorí počas holokaustu zachránili niekoľko židov, titul Spravodlivý medzi národmi.

Rabin Samuel Dávid Ungar
a jeho zať M. Dov. Weissmandel na svetovom
kongrese AGUDAT JISRAEL,
Mariánske Lázně, 1937.